

BOSQLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRUVCHI SAVOL TOPSHIRIQLARI MAZMUNI

*Rahmatullaeva Nargiza Baxtiyor qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi*

Annotatsiya: maqolada bosqlang'ich sinif o'quvchilarida tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish mazmuni, usuli va zarur yonaduvlarni qo'llashning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Unda ta'lim olishda tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarning roli, nutqiy kompetensiyalar tizimida tutgan o'rni haqida mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tinglab tushunish, nutqiy ko'nikma, malaka, pedagogik texnologiya, o'quv topshiriqlari, ta'lim mazmuni, o'quv topshiriqlari

СОДЕРЖАНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ЗАДАНИЙ, РАЗВИВАЮЩИХ НАВЫК ПОНИМАНИЯ НА СЛУХ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

*Рахматуллаева Наргиза бахтияровна,
Исследователь Навоийского государственного педагогического института*

Аннотация: В статье рассмотрены содержание, методика и педагогико-психологические особенности применения необходимых подходов к развитию умения слушать и понимает у младших школьников. В нем изложены рассуждения о роли учебных заданий, развивающих умение слушать и понимает в обучении, о его роли в системе речевых компетенций.

Ключевые слова: понимание на слух, речевые навыки, компетентность, педагогическая технология, учебные задания, содержание обучения, учебные задания

THE CONTENT OF THE INTERROGATIVE TASKS THAT DEVELOP THE LISTENING COMPREHENSION SKILLS OF YOUNGER STUDENTS

*Rakhmatullayeva Nargiza Bakhtiyarovna,
Researcher of the Navoi State Pedagogical Institute e-mail:*

Abstract: The article discusses the content, methodology and pedagogical and psychological features of applying the necessary approaches to the development of listening and understanding skills in younger schoolchildren. It presents ideas about the role of learning tasks in learning that develop the ability to listen and understand, about its place in the system of speech competencies.

Keywords: listening comprehension, speech skills, competence, pedagogical technology, learning tasks, learning content, learning tasks

Kirish. Bosqlang'ich ta'limda o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'qib tushunish va yozish ko'nikmalarining ham takomillashishiga yordam beradi. Nutqiy faoliyatning psixologik mexanizmi so'nggi yillarda "mexanizm" so'zi falsafa, psixologiya, psixolingvistika va lingvistika sohalarida keng qo'llanib kelinmoqda. Biroq tadqiqotchilarning hech biri mazkur so'zga aniq ta'rif bermagan. Uning ma'nosini faqat kontekstga qarab chiqarib olish mumkin. Ayrim tadqiqotchilar mexanizm ostida biron narsaning tuzilishini, uning struktura xususiyatlarini tushunishsa, boshqalari ayrim harakat va amallar yoki jarayonlar majmuyini, yana bir guruh mualliflar esa struktura va jarayonlarning o'zaro munosabatini, struktura, jarayon va uning natijalari, funksiyalari va ijtimoiy sharoitlarni tushunishadi.

Nutqni xotirada tutish, shuningdek, nutqiy xotira mexanizmining ahamiyati ham nutqni anglash mexanizmidan qolishmaydi. U nutq jarayonining barcha tomonlarini, xususan, nutqning “mazmun jihati” va uning lisoniy ifodasini ta’minlaydi. Nutqda uning predmetining aks etishi, ya’ni borliqdagi u yoki bu hodisani – inson xotirasidagi bilimlari va atrofni o‘rab olgan dunyo haqidagi tasavvurlarining faollashuvisiz mavjud bo‘lishi mumkin emas. Shuningdek, uning ongda mavjud bo‘lgan til belgilari haqidagi obrazlar tasavvuri va ularni nutqiy muloqot jarayonida qo‘llash qoidalarining faollashuvisiz ham bo‘lishi mumkin emas. Nutqni oldindan aytish mexanizmi psixolingvistikada hali to‘liq o‘rganilmagan. Shu o‘rinda nutqiy faoliyat so‘zlash, eshitish, yozish va o‘qish vositasida amalga oshiriladi. Mazkur vositalar kishilarning o‘zaro munosabat turlari sifatida verbal muloqot jarayonida yuzaga chiqadi. Nutqiy faoliyatning barcha turlari umumiy jihatlarga ega bo‘lish bilan birga, bir qator mezonlarga ko‘ra bir-biridan farqlanadi. Nutqiy faoliyat turlarining o‘ziga xos xususiyatlarini qayd qilingan mezonlardan kelib chiqqan holda quyidagicha taqtil qilish mumkin:

- nutqiy faoliyat nutqiy muloqotning o‘ziga xosligiga ko‘ra og‘zaki muloqot va yozma muloqot vositasida amalga oshiriladi.

- nutqiy faoliyatning birlamchi turlariga so‘zlash va eshitish kiradi. O‘ylashni fikrning ichki nutq vositasida shakllanish jarayoni sifatida, so‘zlash va yozuvni esa muloqotning og‘zaki va yozma shakllarida fikr yuzaga kelishining tashqi usullari sifatida talqin qilish mumkin. Og‘zaki ekspressiv nutqning monologik, dialogik va guruhiiy shakllari mavjud.

Adabiyotlar taqtili va metodologiya.

Nutqiy faoliyatning turlari mazkur jarayonlarni boshqaruvchi qarama-qarshi aloqa xususiyatiga ko‘ra ham bir-biridan farq qiladi. Masalan, nutqiy faoliyatning so‘zlash va yozuv turlarida ijrochi organ (artikulyasion organ, yozadigan qo‘llar)dan bu faoliyatni “tashkil qiluvchi” dasturga, bosh miya qismiga qaratilgan asab-mushakli qarama-qarshi aloqa amalga oshiriladi. Ushbu qarama-qarshi aloqa ichki nazorat va tahrir vazifasini bajaradi.

So‘zlovchi tomonidan yaratilgan matn talaffuz qilingach, havo to‘lqinlari orqali tinglovchining qulog‘iga yetib keladi. Ana shu ondan bosqlab nutq tovusqlari birikmasidan tashkil topgan matn so‘zlovchining jamiyatdoshi tomonidan idrok qilina bosqlaydi. Idrok qilish ham uzundan-uzoq bir murakkab jarayonni tashkil qiladi. Tinglovchining oldida turgan vazifa bir to‘da tovusqlar birikmasidan uning asosida yotgan mazmunni chiqarib olib, unga yo nutqiy, yo jismoniy javob qaytarish, yoxud murojaatni e’tiborga olib qo‘yishdir.

Inson nutqni idrok qilishida eshitib tushunish, o‘qib tushunish, nutqni yozma va og‘zaki bayon qilish kabi lisoniy malakalar muhim o‘rin tutadi. Nutqni idrok qilish murakkab va ko‘p qamrovli psixik jarayon bo‘lib, u ham boshqa idrok turlari kabi umumobyektiv qonuniyatlar asosida yuz beradi. Nutqni idrok qilish faoliyatini: idrok obrazining birlamchi shakllanishi va shakllangan obrazni tanish kabi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin. Nutqni idrok qilish til elementlarini eshitish yoki ko‘rish resepsiyasi (qabul qilish), ularning o‘zaro aloqasini aniqlash va ularning mazmuni haqidagi tasavvurlarning shakllanishini o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, nutqni idrok qilish ikki bosqichda – nutqiy ifodani idrok qilish va tushunish orqali amalga oshadi. Psixologiyada tushunish bevosita idrok qilinadigan nutq (tovusqlar) oqimi ortida turgan umumiy mazmunni ochish sifatida talqin qilinadi. Bu idrok qilinadigan nutq orqasida turgan ma’noning haqiqiy mazmunga aylanish jaryonidir. Masalan, “Sovuq!” ifodasining ma’nosi qanday “nutqsiz kontekstda” va kim tomonidan aytilganiga ko‘ra turlicha bo‘lishi mumkin. Agar bu onaning o‘z bolasiga murojaati bo‘lsa, u holda, bola uni issiqroq kiyinish haqidagi maslahat sifatida qabul qilishi mumkin. Agar mazkur ifoda biron kishi tomonidan ochiq turgan darchaga qo‘l bilan ishora qilib aytilgan bo‘lsa, u holda, uni oynani yopish haqidagi iltimos sifatida qabul qilish mumkin. Yoki ayni ifoda biron kishiga subyektiv (salbiy) munosabat bildirish maqsadida ham aytilgan bo‘lishi mumkin. Tushunish jarayonida retsiyent mazkur ifodaning ma’noviy mazmun majmuyini tashkil etuvchi so‘zlar o‘rtasidagi

ma'noviy bog'lanisqlarni aniqlaydi.

Muhokama. Bosqlang'ich sinflardan bosqlab o'quvchilarda tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish kelgusida, yuqori sinflarda mazkur malakaning takomillashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugun ona tili mashg'ulotlarida tinglab tushunish bo'yicha quyidagi o'quv topshiriqlari amalda qo'llanmoqda:

T/r	Amalda qo'llanayotgan o'quv topshiriqlar	Ahamiyati
1.	Audiomatnni tinglang.	Tinglash ko'nikmasini shakllantiradi.
2.	Audio matn asosida savollarga javob bering.	Tushunishga xizmat qiladi.
3.	Audiomatnni qayta hikoya qiling.	Xotirani sinab ko'rish imkonini beradi.
4.	Berilgan audiomatndan foydalanib matn yarating.	Matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Anglash natijasi o'laroq retsiyent ifodaning ma'noviy mazmunini tushunishi yoki tushunmasligi mumkin. Shuni qayd qilish joizki, tushunish jarayoning o'zi psixologik nuqtayi nazardan teranlik va aniqlikning turlichaligi bilan tavsiflanadi. Nutqni tushunish jarayoni axborotlar oqimidan muhim jihatni, muhim mazmunni ajratib olishdir. Nutqning ma'noviy mazmuniga bunday yondashish tinglovchining so'zlovchi nutqi motivlarini, ifodaning ichki mantig'ini to'liq tushunishiga imkon beradi. Tushunishning ushbu darajasi so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan fikr ifodalashda foydalanilgan lisoniy vositalarni baholashni ham o'z ichiga oladi.

Natija.

Bosqlang'ich sinflarda tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun faqat audiomatn emas, boshqa audiovisual vositalar, xususan, suhbatdoshni ham, o'qituvchini ham tinglab tushunishni o'rganish lozim. Quyida shunday o'quv topshiriqlariga misollar keltiramiz:

T/r	Tinglab tushunishga doir pragmatik o'quv topshiriqlar	Savollar
1.	Audomatndan o'zingizga tushunarsiz bo'lgan so'zlarni ajratib yozing.	Audiomatn mazmunidan nimani tushundingiz?
2.	Ajratilgan so'zlar ma'nosini bilib olishga harakat qiling.	Qanday so'zlarni tushunishga qiynalasiz?
3.	Audiomatndan unli tovuqlar talaffuziga diqqat qiling, matnga tayanib, ularni to'g'ri aytishga urinib ko'ring.	Qaysi unli tovuqlarning talaffuziga qiynalasiz?
4.	Bo'g'iz undoshi ishtirok etgan so'zlarning aytilishiga e'tibor bering. Matn asossida siz ham to'g'ri aytishni mashq qiling.	Qaysi undosh tovuqlarning talaffuziga qiynalasiz?
5.	O'qituvchining nutqiga diqqat qiling, audio matnda aytilgan bo'g'iz undosqli so'zlarni qanday talaffuz qilishini kuzating va o'rganing.	audiomatndagi eng muhim so'zlar qaysilar, sizningcha?

Bu borada G'.Hamroyev: "Agar darsni tashkil etish, xususan, ona tili darslarida fonetika, orfoepiya, orfografiya mavzularini o'qitish o'qituvchining ixtiyoriga to'liq topshirib qo'yilsa, o'quvchilarning adabiy talaffuz hamda imloga oid ko'nikmasi bir xil bo'lmasligi muqarrar. Talaffuz va imlo qoidalari esa bir xillikni taqozo etadi. Shu ma'noda o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni avtomatlashtirish masalasi juda dolzarb bo'lib qoladi» deydi. O. Qurbonova ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish asosan ona tili o'qituvchisining darsni yuqori saviyada tashkil etishi bilan bog'liq. Nutqiy kompetensiyalar: tinglab tushunish, eshitish, o'qish, yozish deyarli har bir ona tili darsida rivojlantirilib boriladi. Ona tili o'qitishda o'qituvchining eng asosiy vazifalaridan biri, o'quvchilardagi hosil bo'lgan nutqiy ko'nikmalarlarning rivojlanish, bunda bosqlang'ich sinfdan bosqlab, tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishga e'tibor berish lozimligini ta'kidlaydi.

Ikki shaxs orasida bo'layotgan suhbat insoniy odatga ko'ra navbati bilan gapiradi va bir-birini tinglab tushunishga harakat qiladi. Hayotiy tajribadan ma'lumki, o'z fikrini og'zaki bayon etish (gapirish) ko'pchilik yoqtiradigan nutq faoliyatining turidir. O'zga shaxsni tinglab tushunish orqali turli axborot olinadi. Nutqiy muloqotda bo'lish odam uchun zaruriy ehtiyoj sanaladi. Tinglash jarayonida so'zlovchining ifoda etmish mulohazalarini qisman yoki to'la-

to'kis tushunib yetmaslik hollari bo'lib turadi. Buning asosiy sababi tinglab tushunishni o'rgatishga yetarli e'tibor berilmasligidadir.

Tinglab tushunish nutqiy ko'nikmasini rivojlantirishdagi o'rni fikrlashning bu turi o'quvchini taqlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi. Taqdim etilayotgan audiomatnni tinglab, bir vaqtning o'zida diqqatni jamlab qiyosiy topshiriqlarni bajaradi. Masalan, matn mazmuniga mos kelmaydigan g'oya yoki xulosani aniqlash; berilgan munosabat bilan hamohang bo'la oladigan fikrni ilgari surish, chalg'ituvchi fikrlarni anglash, ishoncqli axborotlarni to'plash kabi nutqiy kompetentlikni namoyish etadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'quvchi, ayniqsa, bosqlang'ich ta'limda suhbatdoshni yaxshi tushunishni o'rganib olishi zarur. Jamiyatda muloqotning asosiy shakli og'zaki bo'lib, aksariyat ma'lumotlar tinglab tushunish orqali qabul qilinadi. O'zaro fikr almashish, bir-birini anglash bevosita gapirish va tinglashga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. –М., 1989. –С. 166.
2. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1992. –Б. 248. 2
Глухов В.П. Основы психолингвистики. Учеб. пособие для студентов педвузов. –М.: АСТ: Астрел, 2005. –С.17.
3. Ҳамраев Ф. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш: пед. фан. док. (PhD) дисс. - Самарканд: 2019. - 56 б.
4. Qurbonova O., Davletova A. O'quvchilarning nutq madaniyati va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish' || <https://cyberleninka.ru/>